



Амгы үдө хойнун болгаш өшкүнүн баш санын өстүрөринин, продуктуунун бедеринин, дукту, хой ээдин бүдүрөринин көндүрүнүн, оң бет-үнөзүн чингедеринин талазы-биле республиканын хойжунуларнын мурунда улуг сорулгалар салдырган. Илангыя 1980 чылга чедир дук бүдүрөрин 4.175 тонна чедирери азы 1973 чыл-биле деңгээлге, 2,24 катлап кыдырдери, хой ээдин бүдүрөрин 26,6 мун тонна чедирери СЭКП обкомунун X (1973 ч.) пленумунун доктаалында баш улуг көрдүгөн. Хой ажылынын продукциянын бүдүрөринин шак кыдыг улуг өздөстүүнү хойнун баш санын 1,7 катлап көндүрөринин база продуктуунун 30—40 хуу улгатырынын күсөл-биле чедип алган турун болур. Тоску беш чылдын доостуру чылдыла хойжунуларнын шийтирээр ужураат чутта сорулгазын СЭКП обкомунун 6 чылдын январьда болган IV пленумунга база онаалар демедеген.

Малдын быжыг чөм баазанын тургузар, материал-техниктиг хандырылганы экижерде, уксаажылыга ажылынын бедеринин өң чутула аргаларыннын бирээси болза, хой ажылы зонналарын болгаш райондарын айыл-биле доктүдерини, таарыштыр тургузарыннын улганышкынын эртеме үндөлдөш шын шийип алыры болур.

Тыванын көдөө ажил-агыиннын дуржулга станциязын хой ажылынын талазы-биле чамалык дуржулга-шенелдерин кылды, эрте-шинчилелдерин чорудуп, СЭКП обкомунун X пленумунун доктаалына ботландырар херекке бодуун улуг-хуузу киригерине чуткун турар. Көдөө ажил-агыиннын дуржулга станциязынын Тывага бир дугаар-ла шөпө көргөн, садар хойларын интензивтиг тургузар азыралга семиртир арган хутайын бо арында чутаалап турар. Ол шөпөдени дуржулга станциязынын бодунга 1974 чылда кылган.

ХОЙНУ ТУРГУЗУ АЗЫРАЛГА СЕМИРТИР АРГАНЫН АЛЫС УТКАЗЫ

Бистин хунеривисте болуп турар эрте-техниктиг революция технологияны, техниканын болгаш бүдүрүлгенин хөгжүдөинин чаш үр-чалазын ажылып турар. Оң алыс утказын чүдөл дээр, эртемин бүдүрүлгө-биле чарыбас холбаалыг болуп база эрте-техник-дери нитилел бүдүрүлгөсинин чүдө составтыг өрес, харын-даа кол көзө болуп турарындадыр. «Эрте — бүдүрүлгө» деп системалын онзагай чүдүлү болза, бедик интензивтиг чорук-биле, механизациянын болгаш бүдүрүлгө култураларыннын дык бедик чөргөз-биле ылгалып турар бүдүрүлгенин чаш хевирин тургузарын баш улуг көрүнү турура болур.

Хураганнарнын интензивтиг тургузар азыралга семиртир чорук хой ажылынын чамалык болган эрги хевирлеринден адырларынче, хойну одага семиртиривден элээн чөргөз-биле айталарынче билим болуп турар. Ичанганш Тыва АССР-нин байдалдарына садар ужураат бүтү хойну интензивтиг семиртир азыраар шөлдери туруп тургузарынче улганышкынын ботландырары эркек чутула. Бо талазы-биле бистин мурнувуста улуг күжөнишкени негеттинер зоотехниктиг болгаш организастыг нарын ажил туруп турар.

Мал ажылында улуттук аргаларынче шилчир чорук чүдүн малдарын, оларнын эр-кызынын, назы-харыннын база продуктуунун экологтук, анатомуг, физиологтук база биохимиктиг онзагай чүдүдери ылгалып билип алыры спецализиерден негиз турар. Малдарынн чөмшөктүг бүдүмөлдөргө хой санын хөргөлдөдери, зоотехниктиг байдалга шөгөлдөдери чогуна ол онзагай чүдүдөр тодаргайлап турар.

Хой ажылын улуттук арганы-биле чорудары чүдөл көп продуктуулук бедик деннелге тургузарын өрес, харын-даа чөм айыал ажылаарыннын үр-үнөлдөлдө боолурун бедеринин база негиз турар. Оң ангыда, малдын эр-кыс, назы-хар болгаш өске-даа чүдүдөр айыл-биле чир чөмшөктүг ылгалып чөмөлдө, хөргөлдөлдө доктаалып тургузар херек.

Мал ажылын улуттук технология-биле чорудары — ол дээр, фермаларын чүдөл комплекстиг механизастаары өвөстүр. Ичан мал ажылынын продуктуларын бүдүрүлгенин технология, малдын чаш төдү доруктур азыраар, мал чөмшөктүн бүдүрүлгенин организастаары болгаш уксаажылыга хөргөрдө чорудары, мал ажылынын зоотехниктиг, ветеринарлыг хандырылганы шуут үндөинин-биле өскөрүр.

Чүдүн малдарынн биологтук шынарларын, назы-харын, физиологтук шинөзүн база бүдүрүлгө ажылаттырынын барымдаллап тургаш, ол малдарынн ажал-тежеринин экология-налды болгаш ветеринар-санитарлыг негезделге дүгүшүп турар таарымчалыг байдаларын тургузар чорук оларнын продуктуулук бедеринин, азырын, олуп хорларын кызылдарыннын улуг курдаларын болур дөзүн зоотехника, ветеринарлар ортеминин чөмшөктөрүнүн база мурнакчы ажил-агыларын дуржулгазын көргүзүп турар.

Малды семирти азыраар шөлдөр «аалагы» болурунун принциптин шындыг барымдаллаар, ветеринар-карантин кызматкер-лашкыларын санын ужураат. Малды анал эки шынардыг суг-биле болгаш долу үнелг чөм рациону-биле хандырар. Ичангага чөмшөктүн халдарын чогуна, ол шыкшан хоолтуулук болгаш ында макро-микрорезөменттеринин баз витаминеринин барын хынал көргөн турар.

Моюн ап көргө, семирти азыралдын сорулгазы дык нарын болгаш малдын организастынын анатомуг, физиологтук, биохимиктиг онзагай чүдүдөрүн хандыры-биле билип алыры негетинин турар.

ХОЙНУ СЕМИРТИ АЗЫРААР ШӨЛДҮ ТУДАРЫ

Хой ажылын улуттук арганынче шилчидер талазы-биле ажил Тыванын көдөө ажил-агыиннын дуржулга станциязында эгелер берген. Илангыя хураганнарнын төртүтүнгөн ол-ла чымында интензивтиг тургузар азыралга семиртиривче улуг шөгөлдөи салган. Бо чүдөде чогуна ол дугайын тодаргай-биле көргүзүп турар.

Уш мун баш хураганнарнын тургузар азыралга семиртиривин шөлдүн биесе кыска хуусада тулуп тургуска. Ол шөл болза, кырын серилеп каан, малдан кылган узуун шөйбөк кажа болуп турар. Ортузу кырлагар доонирин шөйбөк-биле шыккан. Узуну 120 метр, калбаа — 17 метр. Шөйбөк кажадын ортузулда чөм сөөртүп эрттирер, калбаа 4 метр эр-тир бол. Оң ол-бо талааларында чөм урар саваларын тургуска. Мал семирти азыраар кажадын ийи талакы хажылыр-лык малдын эр-кызындан, назы-харындан хамаарыштыр 60—80 баш хой кирер ангы-алгы үзүктөөшккенин кылган. Үзүктөөшккенирде база-ла чөм каан бөр нити савалар

«Көдөө ажил-агыин бүдүрүлгезин чаартып шыдаар аргалыг чаш идеалар, биохимиянын, генетиканын, молекулярлыг биологиянын берип болуру, үнүштериник болгаш дириг амытаннарнык бүдүш шынарыннык дугайында үндөзүн билгелерни доктаамал калбартыры көдөө ажил-агыга негетинин турар. Үрөзинерини чаш, эң-не дүжүткүр болгаш быжыг сорттарын тургузарын, малдын эң-не продуктулуг уксааларын өстүрерин көдөө ажил-агыин эрте-мденнерден маанп турар».

Л. И. БРЕЖНЕВ.

(Кур черлерини шингээдип алганынын 20 чыл оюн таварыштыр, 1974 чылдың мартта Алма-Атага болган байырыг хуралга чугаазындан.)

ХОЙНУ ИНТЕНСИВТИГ ТУРГУЗУ АЗЫРАЛГА СЕМИРТИРИНИН ЭКОНОМИКТИГ АЖЫ

бар. Суг бөзүнн механикастан болгаш суг чер иштінде хоолданын ламчыштыр улуг доктөргө кирип турар. Улуг доктөрдөн суг реэини шөлгө ламчыштыр мал суг ижер десниже агып кирер. Кажанын хажылырында кылган үзүктөөшккенирнин шаазын шаараш тигелерин, оң азында 2 метр чедир ханы онгарын каан. Хойларынн ала ол онгарже кирип турар.

Оңгар ишкери болганда, оон хой өдөн чылда 2-3 катлап-ла аштап болур. Чарыдады өвөзөдир сорулга-биле, уш ай болган-ла, семирти азыраар малды саткан соонда, онгардан өдети аштап үндүрери таарымчалыг.

Хураганнарнын семирти азыраарына суланы болгаш көдөө ажил-агыиннын дуржулга станциязынын дуржулга-көргүзүлгө ажил-агыинна чөм белеткөөр тускай неже бүдүрүн витаминин суген далганын ажылаан. Семирти азырал үзүндөдө лами таарыштырган чөм рационун ажылап тургаш, азыралда малдын хоонукта эң бедик немелде деңгээлин чедип алган.

ХУРАГАННАРНЫ ТУРГУЗУ АЗЫРАЛГА БОЛГАШ ЧЕР ОДАРЫНГА СЕМИРТИРКЕНИ

Интенсивтиг тургузар азыралга семиртир-биле 1537 хураганнын тускайлап үскөн, оларнын бирөөзинин ортумак дигр деңгээли эгезинде 24 кг. Хыналдага (чөм адырыга семиртир-биле) 370 хураганнын тургуска, оларнын бирөөзинин дигр деңгээли эгезинде 29,4 кг турган.

Интенсивтиг тургузар азыралга семиртир хураганнарнын 62 хонганда, чөм оларнын семиртир хураганнар-биле деңгээлге, түнелин мындыг болган.

Семирти азыралын аргалы

Көргүзүлгө	интенсивтиг тургузар азыралга турган	чөм одагындагы хыналдага турган
Хураганнарнын саны	1537	370
Эгезинде 1 баштын дигр деңгээли (кг)	24,0	29,4
Дуржулга доозулганда 1 баштын дигр деңгээли (кг)	41,0	33,5
1 башка адырган немелде деңгээли (кг)	17,0	4,1
1 баштан алган немелде деңгээли (грамм)	274	66
1 кг немелде деңгээли чөм чарыдалы (чөмгерилге едн.)	6,25	—

ХУРАГАННАРНЫ ЧӨМГӨРӨР

Малдарын шын чөмгөрөгө кол барымдалаар чүдө болза, семирти азыралдын бүтү дургузулда малдын чөм чиксөөр хөмүнүн хөзөөр артары болур. Одарыдап болгаш азыраар семиртир хураган колданарын эр-кызынын, назы-харыннын база өздөстүүнүн айыл-биле бир дөмөй кылдыр үзүп тургуска. Кошкандарын агылап үскөш, эки чөмгерилге-биле хандырар, азыг малды (чөм шоолт шингээлди албастарын) доран адыретеши, оларын хей чөргө азыраарында чөм болгаш күш чарыдалы дөшт. дегир дужаалан. Чөмгерилге еднчаларын болгаш протеинин чарыдалын чөм табилчалыг бөтүрар саан үндүргөн. Кылган санаашкынын бөтүрар бир башка хонукта 1,45 килограмм чөмгерилге еднчалын болгаш 185 грамм хайлар протеинин чарыдалы. Чөмгерилге еднчаларын база протеинин ылгалтыг тодардыры-биле чөмгерилге еднчалын анализин дуржулга станциязынын лабораторияда кылдып турган. Чөм рационунга суга 62,4 хууну болгаш витаминин суген далганы 37,6 хууну эр-дөө.

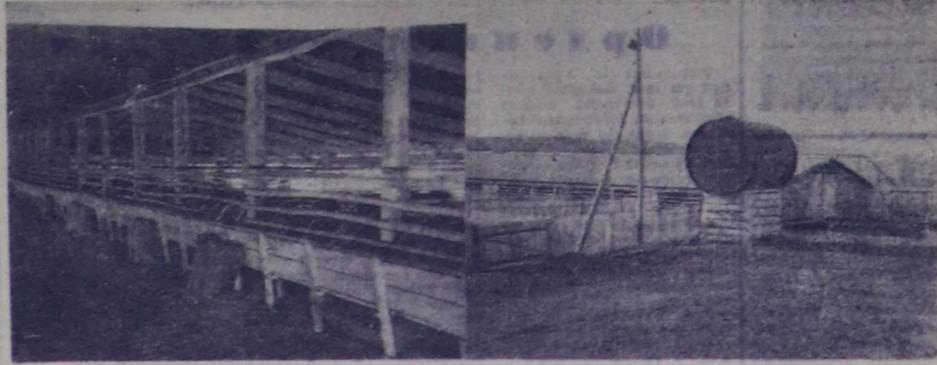
ИНТЕНСИВТИГ СЕМИРТИ АЗЫРАЛГА СЕНТЯБРЬ—ОКТЯБРЬДА ТУРГУСКАН ХУРАГАННАРНЫ ЧӨМГӨРӨРНИН ХҮН ЧУРУМУ (шак-биле)

Кургаг чөм холуксаанын баштай бөзөри	Ийги уда бөзөри	Ушкү уда бөзөри
11 шактан 12,30 шак чедир.	кежээ 6 шактан 8 шак чедир.	дүне 12 шактан 2 шак чедир.

Сугну доктаамал ижиртип турар.

ШӨНӨЛДӨГӨ ТУРГУСКАН ХУРАГАННАРНЫ ОДАРЛАДЫРЫНЫН ХҮН ЧУРУМУ (шак-биле)

Эртег ажалын үндүрери	6 шак 40 мин.
Сугтарын	6,40—10 шак.
Кадарын	10—17 шак.
Сугтарын	17—18 шак 30 мин.



ЧУРУНГА: солгай талазында — семирти азырал шөлүнүн, иштиги хевир; оң талазында — нити хевир. Л. ОБЧИННИКОВТУҢ ФОТОЛАРЫ.

Эрте-м — бүдүрүлгөгө

Күрүмөгө садар хойну интензивтиг тургузар азыралга семиртир талазы-биле солду дуржулга республиканын көдөө ажил-агыиннын дуржулга станциязы 1974 чылдың сентябрь—октябрь айларында чоруткан. Ичинде дуржулга Тывага бир-ле дугаар чорутканы ол. Семирти азыралга алы ай намыгы 1637 хураганны тургуска. Семиртиге 62 хонук үргүзүлгөн. Түнели магалыг: баш бүрүзүнүн ортумак дигр деңгээли 41 кг болган. Ажил-агыин оон 17,962 рубльдин арг орулгазын алган. Ол дугайын бо арында паралам.

Көргүзүлгө	азыралга турган хураганнарнын	одагы турган хураганнарнын
Бир центнерин бөт-үнөз (руб.)	82—30	60—00
Бир центнерин 1974 чылда планныг бөт-үнөз (руб.)	94—82	94—82
Бир центнер немелде деңгээли чөм чарыдалы (руб.)	60—28	—
Бир кг немелде деңгээли чөм чарыдалы (чөм едн.)	6,25	—
Анык хойнун 1 кг немелде деңгээли чөм чарыдалыннын нормалы (чөм едн.)	7—8	—
Бир операторга онааштыр алган немелде деңгээли (центнер)	98—0	7,58
Бир центнер немелде деңгээли күш-ажыл чарыдалы (кижи-хүн)	0,69	4,08

Бир центнер немелде деңгээлин бөт-үнөз планда көрдүнгөндө семирти азырал үзүндө 12 рубль 52 көп, а одагылап семиртир үдө 34 рубль 62 көп, өвөшт болган. Ичналдада үзүндө сан-чуратайларын анализте көргө, одагы семиртир бир башы сатканындан алган арг орулга чүдөл 2 рубль 40 көп болган, а семирти азыраар бир баштан 11 рубль 26 көп арг орулга алдырган. Ичанган хураганнарнын үлеттук арганы-биле семирти азыраарын шингээдир чөм-рук экономика талазы-биле улуг ажыктыг тодаргай-дыр.

ХУРАГАННАРНЫ ИНТЕНСИВТИГ ТУРГУЗУ АЗЫРАЛГА СЕМИРТИРКЕНИН ЭКОНОМИКТИГ ТҮНӨЛИ

Көргүзүлгө	Чарыдалы рубль, көп.
Бир тонна немелде деңгээлин сайгарылга өртөө	1540—00
Нити алган түнү	40.238—66
Үндүргөн чарыдалдар:	
1. Ажыл төлөвирин	2910—36
2. Мал чөм: суга суген далганы	6240—00
3. Суг	9819—20
4. Чөм сөөрткөн автотранспортка	38—10
5. Суг — с — с —	307—52
6. Суг — с — с —	304—00
7. Ажыл маынга	86—80
8. Эленди агидилгези	616—40
9. Агар септеге	540—00
8. Өске-даа дорт чарыдалдар	390—00
ажыл-агыин чарыдалдары	1017—77
Бүгү чарыдалдар	22.270—15

Бо экономикаг анализтен алган көргө, семирти азыралдын бүтү дургузунда чарыдалдын түнү 22.270 рубль 15 көп болган, ичналда оң 44 хуу витаминин суген далганын, 28 хуу — суга онаажып турар. Ичанганш, кургаг чөм холуксаанына чарыдал 72 хууну өздөш. Ийи ай дургузулда операторларын ажил төлөвирин 2.910 рубль 36 көп, азы нити чарыдалдын 13 хууну болган. А өске бүгү чарыдалдар — 15 хууну элдөөн.

Интенсивтиг тургузар азыралга семиртирге, бир башка үндүргөн чарыдал 13 рубль 31 көп, а чөм одагына семиртирге — 2 рубль 44 көп болган. Оң азыраа, тургузар азыралга семиртиривин чарыдалы 10 рубль 87 көп, азы 5,4 катлап хой болган-дыр. Ичналдакы кылган анализте көргүзүп турары-биле азыраа, интензивтиг тургузар азыралга семиртиривин бир баш хойнан алыр орулга, одагы семиртиривин деңгээлге, 8 рубль 86 көп, азы 4,6 катлап хой болуп турар.

Бо таварымдалы арг орулга 62 хонук дургузулда алыгган немелде деннел болур. Азы тодаргайлаага, семиртиривин малды сатканындан алган түндө бүтү чарыдалы казаанын артын арг орулга ол-дур. Чарыдалдарынн бүтү хевирлерин барымдаллап алырга, хураганнарнын семирти азыраарында ажил-агыин 17.968 рубль 51 көп, арг орулгадан алган, азы саткан бир баш хураганга онааштыр 11 рубль 26 көп болуп турар. Бир центнер немелде деңгээлин бөт-үнөз 82 рубль 30 көп болган. Орулгазынын деңгээлин алырга, 80,7 хууну өздөш. Хураганнарнын чөм одагылап семиртиривин бөдөөрү, интензивтиг тургузар азыралга семиртиривин перспективалын үстүндө анализте көргүзүп турар.

ПРОДУКЦИЯНЫН БОТ-ҮНӨЗИ

Ичналда продукциянын бөт-үнөз немелде деңгээлин еднчалыкта үнгөн чарыдалдык хөмчөлдө болгаштын-дыр. Бир центнер немелде деңгээлин бөт-үнөзүн көргүзөгө мындыг.



ЧУРУНГА: семиртиге шөлүнүг улуг оператору турган К. М. Попов.

ХУРАГАННАРНЫ СЕМИРТИ АЗЫРААРЫНГА КҮШ-АЖЫЛДЫ ОРГАНИЗАСТААРЫ БОЛГАШ ОҢ ТӨЛӨВИРИ

Хураганнарнын семирти азыраар үдө бир кижиге 500 баш онаажык кылдыр тургуска. Хоонукта алыр немелде деңгээл бир баштан 100 грамм. А семиртиривиниң түнү 70 хонукту дургузулда ол бөтүлгөн 35 центнер нити немелде деңгээлин алыр.

Ажыл төлөвирин 4-ху разил азы хүндө 3 рубль 67 көп, кылдыр баш улуг көргөн. Ичнал көрө, семиртиривин бүтү дургузулда бир ажилчыннын ажыл төлөвиринин фондусу 256 рубль 90 көп, а продукция дөшт 25 хуу немелде төлөвир 64 рубль 22 көп, немелден-биле калып шалкыныч нити түнү 70 хонук дургузулда 321 рубль 12 көп болур. Ичналда бүтү хураганнын 100 хуу-биле ортумактан өрү деңгээлдиг кылдыр дужаалганы дөшт бир центнер немелде деңгээлге 9 рубль 17 көп, а баш бүрүзү дөшт 20 көп. төлөм бөөр. Доктаатылган ажыл төлөвирин кылдыр-дыр.

Семирти азырал шөлүгө турган 1537 хураганнын чүдөлүш күжи ажал-тежерин келген. Улуг оператор К. М. Попов мурнунда дуржулга станциязында тулду технику болуп ажилдал келген. Ол эрткен чылдын эгезинде Ретов облустун СЭКП XXII съездин аттыг колхозунга командировкалап барган, анда хой семирти азыраар шөлүн тургузуу-биле, олу тударыннын арганы-биле таныжып алгаш келген.

Дуржулга станциязынын кылган эрте-м-бүдүрүлгө шөлөдөинин түнөлдөрүнден алырга, хураганнарнын нелеринден чарган соонда интензивтиг тургузар азыралга семиртиривин күчүт ажыктыг болуп турар. Ичанганш Тыва АССР-нин колхозтарында болгаш совхозтарында анык хой ээдин бүдүрөрин көндүрөдүр-биле 1500—3000 баш хураганнарнын интензивтиг тургузар азыралга семиртир шөлдөрүн тударын сүмөлөп турар бис.

Тыва АССР-нин Көдөө ажил-агыин министрствозунун болгаш Совхозтарынн бүдүрүлгө каттыжымышынын илан килдистерин хойну интензивтиг тургузар азыралга семиртир шөлдөрүн тударын планнааш, олу тугтарынын 1975-76 чылдарына бүдүрүлгө-сан-хөг планнарынна баш улуг көөрү эрте-жөк чутула.

Оң ийи, кылдыг семирти азырал шөлдөрүн тударын күзүн ажил-агыинга ол шөлдөрүн шийи-төлөвирин Көдөө ажил-агыиннын дуржулга станциязы берип, өске-даа арга-сүмени кадарыга белен.

В. САПЕЛКИН,
Тыванын Көдөө ажил-агыиннын дуржулга станциязынын директору.
Д. ДАШЕВ,
станциянын мал ажылынын килдизинин улуг эрте амылданчызы, көдөө ажил-агыин эрте-мдеринин кандалды.

